

“BOBURNOMA”DAGI SITRUS MEVALAR TASNIFI

Rasulova Gulbahor Normahmat qizi
ToshDO‘TAU tadqiqotchisi, TAFU o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada buyuk qomusiy olim va hukmdor Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida keltirilgan sitrus mevalari (noranj, limu, turunj) haqidagi ma’lumotlar tahlil qilinadi. Muallifning mevalar navi, iqlimiy moslashuvi, hosildorligi va tashqi ko‘rinishi bo‘yicha bergan tavsiflari ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sitrus mevalar, noranj, limu, balang va boshqalar

Abstract

This article analyzes the information about citrus fruits (orange, lemon, tangerine) given in the work of the great encyclopedist and ruler Zahiriddin Muhammad Babur "Boburnoma". The author's descriptions of the fruit varieties, climatic adaptation, yield and appearance are covered from a scientific point of view.

Keywords: citrus fruits, orange, lemon, balang, etc

Fitonimlar (yunoncha *phyton* — o‘simlik, *onoma* — nom) — tilshunoslikda o‘simliklar olamiga tegishli barcha nomlarni (daraxt, buta, gul, o‘t, meva va sabzavotlar) ifodalovchi leksik qatlamdir. Fitonimlarning shakllanishi va tilda namoyon bo‘lishi quyidagi bosqichlar bilan tavsiflanadi:

• **Nominatsiya jarayoni:** Inson o‘simlikka uning shakli, rangi, hidi yoki foydali xususiyatiga qarab nom beradi.

• **Lingvokulturalogik jihat:** Har bir xalqning o‘simlik dunyosiga bergan nomi uning dunyoqarashi va yashash muhitini aks ettiradi. Masalan, “paxta” o‘zbek tili uchun, “sakura” yapon tili uchun milliy-madaniy fitonim hisoblanadi.

• **Tasniflanishi:** Fitonimlar o‘z navbatida meva nomlari, daraxt nomlari va gul nomlari kabi guruhlariga bo‘linadi.

Fitonimlarning umumiy maydonida **sitruslar** alohida bir terminologik mikrotizimni tashkil etadi. Agar fitonimlarni katta bir daraxt deb tasavvur qilsak, sitruslar uning eng yirik va xalqaro miqyosdagi shoxlaridan biridir. “Sitrus” fitonimi lotincha “**Citrus**” so‘zidan olingan bo‘lib, u dastlab o‘simlikning biologik turini emas, balki uning ajralib turuvchi xususiyatini – **o‘tkir efir hidini** ifodalagan. Bu so‘zning etimologik ildizlari qadimgi hind (sanskrit) va semit tillariga borib taqalishi, mazkur mevalarning qadimgi sivilizatsiyalar markazida bo‘lganidan dalolat beradi. Sitruslar turkumiga kiruvchi fitonimlar o‘zbek tilida asosan o‘zlashma qatlamni tashkil etadi. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari XVI asr o‘simliklar olami, xususan, sitrus

mevalari haqida g'oyat qimmatli va ilmiy asoslangan ma'lumotlarni taqdim etadi. Muallif ushbu mevalarning nafaqat nomlarini, balki ularning biologik xususiyatlari, yetishtirish geografiyasi va tashish chidamliligini ham sinchiklab tasvirlagan. "Boburnoma"da quyidagi sitrus mevalari aks etgan.

1. Noranj (Apelsin) va uning navlari

Bobur noranjni Hindiston va unga yaqin hududlarning asosiy sitrus mevalaridan biri sifatida ta'riflaydi. U noranjning bir necha turlari va ularning o'ziga xosliklarini quyidagicha guruhlaydi:

Lamg'onot noranji: *Lamg'onot noranji kichikrak va kindiklik bo'lur, bisyor latif va nozuk va serob bo'lur. Xuroson navohisining noranjiga hech nisbati yo'qtur. Nozuklugidindurkim, Lamg'onottin Kobulgachakim, o'n uch-o'n to'rt yig'och bo'lgay, kelturguncha ba'zi noranjlar xarob bo'lur* Xoja Kalon dedikim, Bajavrda ushbu jins noranjning bir daraxtidin olib sanaduk, yetti ming noranj chiqti ("Boburnoma", 206-bet)

Anglashiladiki Lamg'onot noranji hajmi jihatidan kichikroq bo'ladi va o'ziga xos "kindigi" borligi bilan ajralib turadi. U nihoyatda latif, nozik va serob (suvli) mevadir. Lamg'onot noranjining nozikligi shundaki, uni Kobulgacha (o'n uch-o'n to'rt yig'och masofa) keltirguncha bir qismi xarob bo'ladi.

Astrobod noranji: *Astrobod noranjini Samarqanddakim, ikki yuz yetmish ikki yuz sekson yig'och bo'lgay, eltarlar, terisining qalinligidin va kamoblig'idin oncha xarob bo'lmas* ("Boburnoma", 206-bet). Lamg'onot navidan farqli o'laroq, uning po'sti qalin va suvi kamroqdir. Shu sababli uni Samarqandgacha (ikki yuz yetmish-sakson yig'och) masofaga olib borish mumkin va u buzilmaydi.

Bajavr noranji: *Bajavr noranjarining ulug'ligi bihicha bo'lur, suvi ko'ptur va o'zga noranjlarning suvidin turshroqtur* ("Boburnoma", 206-bet). Uning kattaligi behi barobarida bo'lib, suvi juda ko'p, ammo ta'mi boshqa noranjlariga qaraganda nordonroqdir. Muallif Xoja Kalonning so'zlariga tayanib, Bajavrdagi bitta noranj daraxtidan yetti mingtagacha meva olinganini hayrat bilan qayd etadi.

2. Limu (Limon)

"Boburnoma"da limon mevasiga noranjga o'xshash (mushobahati) o'simlik sifatida qaraladi. Bobur Hindistonda limonning bir necha turlarini kuzatgan. Ulardan biri galgal limu bo'lib, bu limonning uluq (yirik) turi hisoblanadi. Shuningdek, asarda amradpal, amalbed va karna apelsin navi kabi sitruslarning turli xilma-xilligi tilga olinadi.

3. "Balang" va uning hududiy nomlanishi

Bobur o'simliklar nomidagi terminologik farqlarga ham e'tibor qaratadi. Masalan, "turunj" so'zi haqida to'xtalib, Bajavr va Savat (Savad) ahli ushbu mevani "balang" deb atashini yozib qoldirgan.

Bobur noranj va boshqa sitruslarni tasvirlashda shunchaki sanab o'tish bilan cheklanmaydi. U Xuroson noranjleri bilan Hindiston noranjlarini qiyoslaydi va ularning bir-biriga hech qanday nisbati (o'xshashligi) yo'qligini, Hindiston navlari ancha ustun ekanini ta'kidlaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, "Boburnoma"dagi sitrus mevalar tavsifi o'sha davr botanikasi va agrotexnikasi haqida tasavvur beruvchi muhim manbadir. Boburning kuzatishlari mevalarning nafaqat ta'mi, balki ularning iqtisodiy-savdo qiymatini (tashishga chidamliligi) ham qamrab olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibrohimov A. «Boburnoma» – buyuk asar – Toshkent, 2000.
2. Ibrohimov A. «Boburnoma»dagi hindcha so'zlar. – Toshkent, 2002
3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2005.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (форсий-тожикча бирликлар ваулар билан ҳосилар). –Тошкент, 2009.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. I жилд (туркий сўзлар). –Тошкент, 2000.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II жилд (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). – Тошкент, 2003.
7. Xolmanova Z.T. «Boburnoma» leksikasi tadqiqi. Filol. fan. dok. ...diss. – Toshkent, 2009.